

Ukraina és az unitárizmus.

Irta: **Dr. Sztripszky Hiador.**

(Folytatás és vége.)

A megújhódási mozgalom egyik pozitív eredménye volt az irodalomnak Európaszerte való fejlődése, kiváltképpen a nép számára szánt könyvek keletkezése és általában a betű terjedése. Az eleinte tűzzel haladó reformáció azonban a körülmények gyors változása következtében nagyon hamar akadt meg ukrainai útjában, úgy, hogy irodalmi tekintetben nem sok emléket hagyott maga után. Annyi azonban kétségtelen, hogy hatását úgy az ukrainaiaknál, mint a muszkáknál nagyon megérezte. Természetesen tisztán csak vallásos irodalmában ugyan, de ennek aztán későbbben is, a protestántizmus megszűnése után, messze kiható eredményei egyéb téren is mutatkoztak.

Sajátságos, csakugyan megjegyezni való körülmény, hogy az ukrainai irodalom a maga legelső, nemzeti nyelven írott bibliáját *nem* a reformációnak köszönheti.⁸ Már a XV. század végéről és a XVI.-nak elejéről vannak nyomok akkori ukrainai nyelven készült bibliafordításokról és pedig a héber szöveg alapján kizárólag az ószövetségi részből. Ezt az orosz irodalomtörténetírók a zsidózó áramlattal hozzák összefüggésbe. Szövegileg azonban ezek a fordítások ismeretlenek, nem maradtak reánk. Teljes szövegében maradt meg és több példányban is ismeretes azonban a legelső nyomtatott ukrainai-fehérorosz keve-

⁸ Egyéb nemzeti nyelven írott, világi tárgyú terméke az ezelőtti korokból nem sok s az is csupa szórványos, összefüggéstelen jelenség; egyedüli kivétel az *Ének Igor hadjárataról a palócok ellen* című ritka szép népeposz.

réknyelvű⁹ bibliafordítás, mely *Szkorina Ferenc* orvosnak, polocki polgárnak, a keze alól Prágában 1517—1524 között négy részletben jelent meg.¹⁰ Szkorina Ferenc a krakói, majd a páduai egyetem neveltje, bibliafordításához még a reformáció előtt fogott, de ezt a munkáját olyan népi nyelven és olyan szellemben végezte, akár csak ha protestáns lett volna. Már a biblia címlapja is elárulja az olasz körökben szerzett humanisztikus hatást: »Istennek tiszteletére és a *közrendű* embereknek jobb taníthatására.« ;

Páratlanul álló jelenség ez a könyv a különben holt merevségű byzantinus egyházban, amelynek nyelve is holt. A szlávnyelvű népek (orosz, ukrainai, bolgár, szerb s ezen felül a XVIII. századig a románok is) liturgikus, egyházi-irodalmi és igazgatási nyelvül ugyanis hosszú ideig, a IX. századtól a XVIII. század közepéig, a Cyrill-Metód-féle óbolgár nyelvet használták — liturgiájukban maig is ezzel élnek —, amely az illető nemzet élő népnyelvéhez olyan viszonyban áll, mint pl. a holt latin az élő olaszhoz. A grammatikai alakok lassú elváltozásával, hangsúly és kiejtésbeli átalakítással, idegen szóknak sajátjal való pótlásával ez a holt nyelv lassankint mindenütt az illető nemzet élő nyelvéhez valamicskét hozzásimult. Több-kevesebb fáradsággal meg is lehetett volna tanulniok a görögkeleti papoknak (ha ők egyáltalán adtak volna valamit a tanulásra) s feliből-harmadából a köznép is megérti vala, ha általában ismerte volna a betűt. De persze épülni belőle így sem igen tudott volna, ma sem tud. A műveltebb nemesi elem azonban mégis csak értette az óbolgár bibliát.

⁹ A fehéroroszokban igen sok litván elem szívódott föl. Amikor Litvánia meghódította az ukrainaiakat és velük rokon fehéroroszokat, a pogány hódítóval ugyanaz történt, ami a pogány bolgárokkal esett meg: a magasabb kulturájú és nagyobb tömegű meghódítottakba beolvadtak. Minthogy pedig az ukrainaiak kulturája nagyobb volt a másik kettőénél, a litván fejedelemség hivatalos ügyirati, törvénykezési és irodalmi nyelvét az ukrainai lett, természetesen erős keveredésben. Ilyen fehérorosszal kevert ukrainai nyelvű ez a Szkorina-féle biblia is.

¹⁰ Sveipolt Fiolnak eretnekségi pöre után — aki t. i. 1491—92-ben négy cirillbetűs liturgiális könyvet adott ki — Krakóban a görög vallásúak számára könyveket nyomtatni a krakói püspök tilalma következtében nem volt szabad.

Fontos ezt tudnunk, mert jórészt ez érteti meg — ha nem is egyedül ez — azt a dolgot: miért nem kaptak a görög vallású nemzetek felsőbb rétegei a reformáción annyira, mint a latin szertartásbeliek? A görög-hitű szláv népek vezérelemei legalább is nem érezték a nemzeti nyelv hiányát az egyházban; számukra a bibliát nem kellett a pad alól előkotorni. Hogy azonban Szkorina Ferenc 1517 előtt mégis vállalkozott annak élőnyelvre való lefordítására, ezt mégis csak az idők követelményével, a humanisztikus-reformációs korszakkal, Husz János és Prágai András eszmerokonságával kell hoznunk összefüggésbe. Szkorina határozottan az alsóbbrendű köznépre, a nagy tömegre gondolt, amikor bibliájával foglalatoskodott. Az egyházi bolgár nyelvtől a népi ukrainai nyelvre való áttérés, valamint a címlap »közrendüek számára« való kifejezése nyilván e mellett szól: mindkettő hatálatlan újítás az orthodox egyházban.

Ez azonban egyuttal még másra is vet világot: arra t. i., hogy az ukrainai műveltségű elem kész volt a reformáció befogadására. Szkorina fordításában ugyan nem lehet határozott protestáns szellemű fölfogást észrevenni, annyi azonban kétségtelen, hogy az olasz szabadelvű körök után Prágába kerülve, erős cseh befolyás alá került. A csehek pedig ekkor már forrongtak úgy, hogy Szkorina okvetlenül ismerte az itteni szabadabb szellemet. Sőt ismernie kellett még korábbi időkből is, akkor t. i., mielőtt hazáját, Lengyelországot, még elhagyta volna.

Ismert dolog ugyanis, mekkora befolyással volt a cseh nyelv a szomszéd lengyelség kulturájára. A XV. század végéig, sőt mondhatjuk, egészen a reformáció koráig az összes iskolázott lengyelek csakis cseh nyelven írtak, beszéltek. Nyelvüket a lengyelek még a XVI. század első negyedében is nem kulturnyelvnek tekintették, hanem afféle alantas vulgárisnak, amelyen tekintélyes emberhez csak megelőző bocsánatkéréssel lehetett szólani. Emiatt a latin mellett cseh volt az irodalmi nyelv az egész lengyel politikai területen s így a lengyelekkel együtt élő ukrainaiaknál is. A huszita mozgalom még nagyobb ösztönt adott Lengyelország műveltebbjeinek a cseh köny-

vek olvasására. Ezen azokon jól ismerték a cseh nyelvet az ukrainaiak is, amelynek befolyását a Szkorinát közvetlen követő ukrainai nyelvű bibliafordításokból is igen jól meg lehet állapítani. Prágában igen sok lengyel és litvániai rutén iskolázódott, Prágai Jeromos maga is sokszor fordult meg Polockban, Szkorina szülővárosában; sőt még az orthodox ukrainaiak számára szánt biblia kiadói — amelyet a reformáció ellenhatásaképpen Osztrozki herceg 1581-ben adott ki — nagyon szorgalmasan forgatták és egybevetették a cseh biblia szövegét is a magukéval; a leemberg-környéki ukrainaiak igen nagy kedvet mutattak ahhoz, hogy ténylegesen is részt vegyenek a huszita háboruban akkor, amikor Vitovt litván nagyfejedelem, a csehek fejedelemjelöltje, hadba hívta a huszizmussal rokonszenvezőket. Számtalan ilyen vonást ismerünk, amely élénk cseh-ukrainai összeköttetésekre mutat.

A csehektől áradó fölvilágosultság szelleme utóbb a reformációnak elterjedésével csak megerősödött. A Szkorina-féle fordítás olyan példát szolgáltatott az ukrainaiaknak, hogy azt csakhamar egyéb bibliafordítások is követték és pedig most már határozottan protestáns szellemben.¹¹ Mihelyt nyilvánvalóvá lett, hogy a köznép az óbolgár szövegünél jobban megérti a saját paraszti nyelvén írott szentírást, mert hiszen azt az óbolgár nyelvet maguk az orthodox papok sem értették — nem lévén reá megfelelő előképzettségük — a Szkorina bibliáját azonnal terjeszteni kezdték, kéziratos másolatokban is, ahol nyomtatott példányhoz nem jutottak. Ennek hatása következtében keletkezett a bibliának sok újabb fordítása, részben a Szkorina szövegének fölhasználásával. Ilyen 1568-ból a jaroszlavli *Zsuhajevics Vaszilé*, 1569-ből a tarnopoli *Lukácsé*, 1573-ból a zinjkovi *Demeter* írődeáké és a manacsini *János* papé. Ezek mind cirillbetűvel, de már tiszta (déli-) ukrainai nyelven írott emlékek s mint látható, valamennyi a reformáció korából való.

¹¹ Az orthodox ukrainaiak a protestántizmus ellensúlyozásául egyetlen egy bibliát adtak ki Osztrozki herceg költségén 1581-ben Osztrogban. De ez is a kanonikus óbolgár szöveggel jelent meg, a nagy tömegre semmi hatással sem volt, mert alig értette.

A Szkorina szövegétől teljesen függetlenül készült új bibliafordítások között azonban a legnevezetesebb a *peresznoptiki evangélium*, amelyet 1556–1561 között Zaslavszky herceg megbízásából *Vaszilevics Mihály*, a szanoki esperes fia készítette. Szanokon és környékén, mint láttuk, erős volt a protestántizmus és így ezt az emléket határozottan a hitújítás gyümölcseként kell tekintennünk, noha közelebbről megjelölhető konfesszionális vonatkozást róla megállapítani nem lehet. Utószava szerint »a keresztény közrendű nép jobb megvilágosítására« ugyan bolgár nyelvből, tehát az orthodox vallás egyházi kanonikus szövegéből fordítódott, de a szerkesztésen léptenyomon meglátszik, hogy a fordító cseh szöveg alapján dolgozott.¹²

Hasonlóan protestáns hatásra visszavezethető egy névtelemnek *Énekek éneke* fordítása, amelyhez protestáns ízű magyarázatok és erkölcsi tanítások fűződnek, ugyancsak cseh szöveg alapján.¹³ Határozottan protestáns hatásnak kell tulajdonítani azt is, hogy a XVI. század közepe óta az orthodoxok számára az u. n. oktató evangéliumoknak (postilláknak) egész sorozata támadt.

Mint hogy a XVI. század hetvenes éveig határozott megállapodás még nem történt és a felekezetek egymástól se szervezeten, se névszerint még nem különböztek el, nehéz dolog ezekből az emlékekből kihámozni, mi benne az unitárius, mi a kálvinista és mi más. Igen valószínűleg egyformán használták azokat protestánsok is, orthodoxok is, hiszen csupa bibliai szövegekről van szó. Vannak azonban olyan cirillbetűs, ukrainai nyelvű irodalmi emlékek is, amelyek határozottan és csakis az unitarizmusához tartoznak.

Az első unitárius könyvek *Budnyj Simon* nevéhez fűződnek, aki eleinte lutheránus, utóbb kálvinista volt,

¹² Tudatosan számít már előre is arra, hogy olvasóinak a római egyházbeliekkel disputája leszen s ezért az orthodox típusú kezdetek mellé kiteszi a protestánsoktól divatba hozott fejezetekre való felosztást is: „ha kérdezni fog téled valamit, hogy hamarosan megtalálhasd és neki megmutathasd.“

¹³ Egész szövegében megjelent Kosztomarovtól a pétervári *Osznova* folyóirat 1861. évi 12. fűzetében.

majd unitárius lett, végül pedig a Pécsi Simon lépését is megtéve a legszélsőbb irányhoz csatlakozott és megszervezte a szombatosságot. És pedig éppen az erdélyi — általa aligha ismert — minta szerint: az unitarizmus köpönyege alatt. A Csaplics és egyéb vagyonos nemes családoktól alapított neszvizsovi sajtón 1562-ben megjelent tőle az első unitárius ukrainai nyomtatvány, »*A bűnös embernek Isten előtt való megigazulásáról*« címmel.¹⁴ Nyelve, irálya és szelleme nagyon hasonlít a Szkorináéhoz, akit előszavában követ is, úgy, hogy ez a könyv még inkább megerősít bennünket abban a föltevésünkben, hogy Szkorina a Husz-féle protestántizmus hatása alatt állott. Ezt a pár lapból álló nyolcadrétű könyvecskét Budnyj a maga költségén adta ki, *Kavecsinszkij* és *Kryskovszkij* nevű két unitárius segítségével. A kiadványt *Volovics Eusztáfiusnak*, a fehéroroszkok egyik előkelőségének, a litván nagyfejedelemség marsalljának és alkinestárosának ajánlották, aki az előszó szerint a legtöbb áldozattal járult a neszvizsovi sajtó felállításához és jó könyvek szaporításához.

Az ukrainai unitáriusok legnevezetesebb alapvető könyve volt az ugyancsak Budnyj-Kavecsinszkij-Kryskovszkij-féle *katekizmus*, amely az előbbit¹⁵ azonnal követte s ugyanabban az 1562. évben jelent meg. Ennek a bibliográfiai ritkaságnak pontos leírása ez:

Címlapjának felső részén fametszetű figurális dísz, alatta ez a cirillbetűs szöveg:

Katichisis. To jeszt', nauka sztarodavnaja christianjskaja o szvetoho pizma, dlja prosztych ljudej jazyka ruszkoho, v' pytaniach i otkazjich sz'brana. Ot per'vaho szvetoho aposztola Petra poszlanija Zacsolo ksz (azaz: 60)

¹⁴ O opravdanii hrisnaho cselovika pred' Bohom'. Karatajev (140. l.) egy példányt sem látott belőle, csupán Szopikov bibliographiájára hivatkozik, aki autopszia alapján írta le. Kolofonja 1562. október 11-ről kelteződik, tehát tulajdonképen a második neszvizsovi nyomtatvány, amely az alatt ismertetett katekizmus után jelent meg. Mégis a fentit állítják elsőnek.

¹⁵ Mindkét munkának előszavát lásd *Karatajev* bibliographiája 136. sk. l. — A kátéről v. ö. *Karszkij*: Lutheránus katekizmus 1585-ből. (Orosz Kultuszminiszterium Közlönye 1893. VIII.)

Hotovi (priszno) k' otvitu vszjakomu v'prosajusesemu vy, szlovo o vaseŋ' upovanii sz' krotosztiju i sztrachom, szovisztj imjascse blhu i procsaja.

Azaz: katekizmus, másképp régi keresztény tudomány a szent írásból, rutén nyelvű *paraszt* (egyszerű) *emberek* számára!

A 2—6. leveleken van a Radivil Miklós vilnoi vojvodának, főkancellárnak és litván nagyfejedelemi kancellárnak szentelt ajánlás ezzel a kellezéssel:

Dan' z Horoda Neszvizszskoho, ot voploscsenija Chrisztova, V'roku tiszjacsnom' p'jatszotnom' i vtorom'. Mca Junja dvanacatoho dnja. Vasich Knjzacsackich milosztj, povoljnyje szluhi Matfej Kavecsinszkij. Szimon' Budnyj. Lavrentej Kriskovszkij. (Kelt Neszvizsov, 1562. VI. 12.)

A 7—9. leveleken a katekizmusokról szól ilyen kellezéssel: »Irtam *Kleck*-ben¹⁶ az Ur Jézus megtestesülése után való 1562. esztendő jun. 10. napján.«

A katekizmus négy részre oszlik. A harmadik ív első levelén kezdődik az első rész: Katechisis dlja detok' chrisztianjszckich jazyka Ruszkoho, korotko vylozsena. Azaz: rövidre fogott katekizmus rutén nyelvű keresztény *gyermek*ek számára; 99 kérdéssel és ugyanannyi felelettel. A 106. levelen következik a második rész: o vire = a hitről 94 kérdéssel és felelettel; a 165. l. versoján a harmadik rész o molitvi *Hoszpodnej* = az Ur imájáról 61 kérdéssel, a 210. l. versoján pedig a negyedik rész o *tajnjach* = a szentségekről 52 kérdéssel.

A 251. levél versoján ez a kolofon olvasható:

»Dokonana jesztj szija kniha, zovemaja hrecseszkin jazikom KATICHISIS, a poszlovenszki OHLASENIE, Bohu ko esti i poszpolitym ljudem jazyka Ruszkoho k' nakazanju i dobromu naucsenju, nakladom bohobjubivych muzsej, Pana *Matfija Kavecsinszkoho*, namisztznika Neszvizszskoho, *Szimana Budnoho*, *Lavrentija Kriskovszkoho*. Na horodji Neszvizszskim'. Pod ljity ot' voploscsenija

¹⁶ Tehát ismét egy újabb unitárius helységet ismerünk meg, amely a névsorban nem szerepel.

Szpaszova, tyszcza, pjatyszot', sesztjdeszjat' vtoroho, Mezsza Junija deszjatoho dnja.

'Azaz: Elvégeztetett ez a görögül katichisisnek, szlávul hirdetésnek nevezett könyv Istennek tiszteletére és rutén nyelvű közrendű emberek számára jó oktatás céljából istenfélő férfiak, u. m. Kavecsinszkij Máté neszvizsi helytartónak, Budnyj Sz., Kriskovszkij L. kiadásában Neszvizs városában az Üdvözítő megtestesülésének 1562-dik esztendejében junius hó 10. napján.

A könyv meggyedrétű s $6 + 3 + 251$ levélből áll. Ivjelzése alul jobbról cirill betűkkel. Egy lapon 17 sor. Fekete nyomású, csakis a címlapon és a szöveg első lapján vannak — Karatajevnek¹⁷ nem egészen pontos leírása szerint — piros betűk. A betűk típusa igen hasonlít a Szkorina bibliájabelickhez.¹⁸

Neszvizs városka a minszki gubernium szlucki kerületében van.

Meg kell itt említenünk még Karatajevnek egy megjegyzését, amely egy másik unitárius katekizmusra vonatkozik. A Moszkvában 1709-ben megjelent Pravoszlavnoje iszповjedanije vjery, (Az orthodox hitvallás) című könyv Adrián pátriárkiának ajkára a következő szavakat adja: »Luther Mártonnak tanítványai pedig kitalálván pontos, tiszta szláv-orosz sajtóbetűket, tiszta szláv nyelvre lefordították a maguk hazug dogmáit és kinyomtatván világszerte széthordták mirigygyel teli, nem illatos virággént gyönyörködtető, hanem szúró tűskéhez hasonló két könyvecskéjüket; egyiket Neszvizsin városában 1562. esztendőben, a másikat negyedre rövidítve Sztiokoln városában (= Stockholm) 1628. évben, elnevezve e könyvecskéket katekizmusnak, azaz hirdetésnek, másképen tanításnak.« Meg volt-e, vagy meg van-e csakugyan ez a stockholmi ki-

¹⁷ Opiszanije szlavjano-ruszkich knig, Stpburg, 1883, 136—139. l.

¹⁸ Karatajev a Budnyj katekizmusának négy példányát ismeri: *Sztpétervár*, Nyilvános Könyvtár, *Moszkva*, szinodális kvtár és Rumjancev-múzeum, *Prága* kir. kvtár, de úgylátszik volt még egy ötödik is, Lembergben, mert *Petrusevics Antal* a *Naukovyj Szbornik* 1865. évf. 228. lapján szintén leír egy példányt.

adású unitárius káté — mert a lutheri vonatkozás csak általánosság, — nem tudjuk!

Ezen felül bizonytalan nyomok maradtak ránk egy harmadik ukrainai nyelvű unitárius kátéről is, amely állítólag Németországban jelent volna meg.¹⁹ Érdekes vonás az is, hogy Budnyj maga mazovi és így nem volt ukrainai nemzetiségű, mégis cirillbetűs könyvekkel bajlódott. Mekkora volt e könyvek hatása, láttuk feljebb a két közel egykorú tanu szavaiból. Kár, hogy Budnyj nem gondolt többet az ukrainaiak irodalmi enemő dolgaira. E két könyv megjelenése után már csak lengyel dolgokkal foglalkozott: lengyelre fordította 1572-ben a teljes bibliát, amivel aztán nagy nevet is szerzett.

Későbbi társai közül az ukrainai unitárizmussal a legbuzgóbban foglalatoskodott *Tjapinszki Vaszil*. Ez a származására nézve fehérorosz, polocki nemes két munkát írt: az Ujszövetség újabb fordítását és egy katekizmust a gyermekek számára.²⁰ Szegényes könyvsajtóján ezt a magyszabású munkát befejezni azonban nem tudta s csak Máté, Márk evangéliumát, valamint Lukácsnak első 14 fejezetét nyomtathatta ki. Érdekes előszavában igen erőteljes kifejezésekkel panaszkodik az ukrainaiak fölvilágosodás tekintetében való hátramaradásáról; az ukrainai mágnásokhoz fordul segítségért, hogy az orthodox papságot is kiemeljék a lelki sötétségből. Ebből eleinte arra következtettek, hogy Tjapinszkij nem volt általában protestáns sem; később azonban Budnyjnak följegyzéseiből kiderült, hogy igenis unitárius volt, összejöveteleik és tanácskozásaik állandó részese.²¹ Ez mutatja, mennyire hátrózatlanok, vagy talán óvatosak voltak az unitárizmus vezetői azokban az időkben, amikor a cél elérésére mindenféle felekezethez jónak látták fordulni. Eppen ezért

¹⁹ *Kommandone*: Pamietniki I. 201.

²⁰ *Karatajev* 201 és az orosz kultuszminiszt. közl. 1881. V.; ezenkívül Dovnar-Zapolszkij tanulmánya Tjapinszkijről 1899. Ez az evangélium hely és idő megjelölése nélkül, valószínűleg 1580 körül jelent meg. Betűi hasonlítanak a Budnyj kátéjabeliekhez. Mindössze 63 levél ismeretes belőle és csak *egy* példányban!

²¹ Archiv f. slavische Philologie 1896 (Brückner).

is olyan bizonytalan a legtöbb protestáns hatásu ukrainai egyházi nyomtatvány és írott emlék konfesszionális hovatartozásának megállapítása.

Volhyniában, ahol az unitárizmusnak annyi határozott nyoma maradt, szintén gondoskodtak az ukrainaiak szellemi szükségleteiről. *Nehalevszkij Bálint* 1581-ben ukrainai nyelvre lefordítja az evangéliumokat és pedig Csehovicsnak lengyel nyelvű unitárius szövege szerint, Chorosov faluban. A fordításnak unitárius jellege világosan megtetszik az előszóból, valamint a szöveghez sűrűn adott magyarázatokból. Az előszó szerint »nem a magam kedvéből készítettem ezt a fordítást, hanem igen sok tudós és istenfélő, az Isten ígését kedvelő férfiak kérésére, akik a lengyel betűt olvasni nem tudják, cirill betűkkel pedig tudnak ugyan olvasni, de a templomi (óbolgár) szöveget nem értik.«²² Levickijnek idézett munkája szerint Chorosov falu a *Szenjuta* mágnások birtokán volt, akikről ismeretes, hogy a XVI—XVII. századokban a legtüzesebb unitáriusok valának. Nehalevszkijnek szavaiból arra következtet ez az író, hogy Chorosovban, vagy valahol ennek környékén tanult szociánusok iskolákat tartottak fenn.

Tekintve, hogy az unitárizmus az ukrainaiak között mintegy száz évig fenn tudta magát tartani, okvetlenül kellett énekes könyvüknek is lennie egyházukban. Nyomtatott énekesnek azonban nyoma reánk nem maradt, noha ilyen is lehetett a kezükön; kézíratos énekeik közül azonban néhány mégis fenmaradt. Lukacsevics J., a poseni nyilvános könyvtár igazgatója²³ talált egy XVI. századbéli kézírati énekest, amely ukrainai nyelvű protestáns énekeket tartalmaz s így az ukrainai irodalomnak egyedüli e nemű emléke. Néhány darabot közölt belőle Bodjanszkij egy moszkvai történelmi folyóiratban.²⁴ Eleinte félreismerve, ezt is lutheránus jellegűnek mondták ismerte-

²² *Levickij*, Szociniansztvo 200—201. l.

²³ *Dzieje Kosciolów wyznania helweckiego w dawnej Malej Polsce*. Posen. 1853.

²⁴ *Cstenija Imp. obszesztva isztoriji i drevnosztej Rosziji*. Moszkva 1864. l.

tői,²⁵ azért, mert csakugyan lutheránus eredetű énekek vannak benne és hogy a protestantizmust a cirillbetűs irodalom akkoriban általában lutheri jelzővel illette, de utóbb mind valószínűbbé vált, hogy a forrás jellegéből nem lehet kétségbe vonni az unitáriusok egyházaiban való egykori használatát. Egyik darabját összehasonlítás kedvéért magyar fordításban itt adjuk, megjegyezve, hogy az evangélikusok magyarországi német énekeseiben sem a darabot, sem a címben hivatkozott dallammutató éneket nem találtam meg. A zárójelek közti számmal a szótagok számát jelzem.

ÉNEK A GYŐZELEMRŐL.

XXXIX. Nun lass uns Gott dem Herrn.

Dicsérni kezdjük (7)	Szavaival ő megigazít
Istent magasztaljuk (6)	S vérevel megharmatoz
Adományiért, miket vettünk, (7)	Lelke minket megszaadít
Kezeiből mi elnyertünk (8)	És a hithez vezérel.
Kegyességből ő lelket (7)	Bűn, adósság elengedődik,
S testet adott nekünk jóvoltából (7)	Életet ők így nyernek
Ezt híven megőrizni (7)	Mi örömet várunk,
Ő maga elrendelte (7)	Boldog hitért áhítunk.
Testünket ő táplálja	Járj előttünk, légy táplálónk
S lelkünket is jól tartja	S nekünk nagy jótévőnk
Noha bűn fertőz minket	S a mi jámbor munkánkat
S kárhozatba vezető.	Isten félelemben megtartja.
Nekünk adott amaz orvos	Add, hogy az igazságot megösmérjük
Éltet és amaz éltető	S hogy azt követhessük
Krisztus mindnyájunkat megváltott,	Szabadíts meg mindvégleg,
Maga meghalt, minket elveszített.	Boldogíts az örökkévalósággal.

Az unitárius propagandát szolgálta végül egy sok port fölvert érdekes röpírat: a polove *Szmera Iván levele* szent Vladimirhoz,²⁶ amelyet latin fordításban a XVII. század-

²⁵ Bodjanszkij után Petruszevics is a Naukovyj Szbornik, Lemberg, 1865. 228. l.

²⁶ *Malisevszkij*: Szmera apokrif levele. (Trudy kievskoj duch. Akademiji 1876. VI.—VII.) Az ukrainai unitarizmus legrészletesebb történetirója.

ban a porosz Sandius is kiadott. Ha még megemlítjük, hogy az orthodox orosz és ukrainai polemisták írataiban igen sok unitárius vonatkozást találhatunk, az ukrainai unitarizmus irodalmi emlékeit ezzel ki is meritettük.

Az ukrainai unitarizmus a lengyelek sorsában osztozott: a jezsuita uralom alatt legnagyobb részben még a XVII. század közepén megsemmisült, hívei túlnyomóan a katolikus, kisebb részben pedig az orthodox vallásban fölszivódtak.

Igaz, hogy az új eszmék első fellángolása alkalmával nagy területen jött divatba a protestántizmus az ukrainaiak között is, de az is kétségtelen, hogy a láng hamar lelohadt. A külső erőszakon kívül volt ennek azonban mélyebben fekvő oka is.

Annyi bizonyos, hogy az orthodox egyház nagyon züllött állapotban volt a XVI. század elején, fegyelmi és kulturális vonatkozásokban egyaránt, ami mind elég okot adott a bírálgatásra és javítási törekvésekre. De ezek a motívumok a reformáció terjesztésében másodrendűek voltak, mert csupán a német-lengyel gazdasági és társadalom-politikai eszmék követelményeinek egyszerű másolásából állottak. Már pedig az ukrainaiak orthodox egyházában ezek a motívumok eredetileg teljesen hiányoztak: ez az egyház mindig gyöngye volt, kulturereje semmi, teljesen az ukrainai nemzettől (patronusok, földesurak) függő helyzetben, alantas műveltségű papjainak befolyása pedig éppenséggel nem volt. Az unitáriusok és a kálvinisták az orthodox egyházat nem támadták. Itt tehát nem volt mivel hadakozni, hogy győzni lehessen. A római egyházzal és a pápasággal való polemizálás — a nyugati népek propagandájának főalapja — itt mire sem vezetett volna s ezért analogikus fejlődést az ujonnan alakult egyházakban nem is idézett elő. Másrészt pedig az orthodox egyház a jogok tekintetében *elnyomott*, mellőzött ukrainai osztálynak *nemzeti* egyháza volt, tehát egyetlen nemzeti intézménye. Ettől elszakadni — annyit jelentett volna, mint elszakadni a saját nemzetiségétől, vagyis lengyellé válni. Ekkor pedig lengyelek és rutének már hadi lábón állanak az 1596. évi kieroszakolt kath. unió miatt.

A protestántizmus maradandó hatása egyedül a művelődés emelkedésében jelentkezett: nyomdák, iskolák keletkeztek s ami fő: a bolgár egyházi nyelv mellett mind több és több tér jut irodalmi munkákban a nemzeti nyelvnek, amely a XVIII. században végül is elérte természetes jogait Oroszországban is.

Igaz ugyan, hogy az ukrainai nemesség műveltségi foka magasabb volt az egyháziakénál s éppen ezért ez az osztály hamar kapott is az új eszméket; de mihelyt politikai, gazdasági jogok jutottak kérdésbe, azonnal cserbenhagyta az újonnan keletkezett unitárius egyházakat. Hiába rokonszenvezett ez a nemesség az új eszmékkel, formálisan az orthodox egyháztól nem szakadt el. Fontos dolog még az is, hogy az egész hitújítást idegen dolognak tekintette az ukrainai nemzet mindvégig, mert nem önmagából fejlesztette ki az átalakulási munkák energiáját, hanem mindig külső, idegen nyelvű hatások eredményeképpen. Kálvin ugyan francia volt, de a magyarság protestántizmusa izról-izig mégis csak magyar lett, tehát életerős. Az ukrajnaiaknál ez fordítva történt, tehát meg is kellett semmisülnie.

A vallástanítás története.

Írta: **Benczédi Pál.**

(Folytatás.)

A protestáns vallástanítás reformja (Pietizmus).

A reformáció a szabadság tiszta levegőjében, a szabadság után vágyódó lélek mélységéből keletkezett, azonban az új hit vallói csakhamar megfeledkeztek igazi protestáns elveikről. A reformátusok idejében is, de még inkább azután, több gondot fordítottak az új egyház hívei a dogmák, a hittani rendszerek megállapítására, az ellennézetűek ellen vívott kétségbeejtő harcra, mint valódi vallásos nevelésre. Rendkívül sok gondot fordítanak az egyházi tanok megszerkesztésére és azok »orthodox« voltának bizonyítására, de elfeledkeznek egy dologról, ami éppen nem mellékes, az emberről és lelkületéről. Igaz van Payr Sándornak, midőn így szól: »A Luther halála után bekövetkezett századnak egyházi élete a maga rideg orthodoxizmusával és a gyakorlati evangéliumi feladatok elhanyagolásával nem volt olyan, hogy a reformátornak igaz gyönyörűsége telhetett volna benne.«¹⁹ Ezért kellett jönnie az egyházba új eszmének, mely a reformáció elszáradt, kopár mezejére új életet vessen, vagyis amint Stähelin baseli egyetemi tanár felfogja, a reformáció reformációjának is be kellett következnie.²⁰ Ez a szerény körben kezdődő, de mégis végre hatalmas arányokat öltő mozgalom: a pietizmus. Ezt az irányzatot sokan túlzásba vitték, még többen félreértették s így ítélik meg. Mi nem fogjuk a beteges pietista hajtásokat tárgyalni, hanem meg-

¹⁹ Payr Sándor: Pietizmus pedagógikája 5. l.

²⁰ Payr Sándor: i. m. 4. l.